
ARTYKUŁY

JUSTYNA DOROFIEJCZUK-PARADNY¹,
SŁAWOMIR ZAWISZA
*Katedra Ekonomiki i Doradztwa w Agrobiznesie
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
w Bydgoszczy*

EWOLUCJA SYSTEMÓW WSPARCIA DORADCZEGO NA ŚWIECIE - OD DORADZTWA PAŃSTWOWEGO DO PRYWATNYCH USŁUG DORADCZYCH

1. Wstęp

Współczesne systemy wsparcia doradczego są efektem wielu wieków ewolucji różnych form upowszechniania wiedzy rolniczej oraz ponad 160 lat przekształceń instytucjonalnych form doradztwa rolniczego. W wielu krajach, o których można powiedzieć, że są przykładem skutecznego rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich i całej sfery agrobiznesu, rozwinęły się systemy wsparcia doradczego. Początkowo były to niesformalizowane sposoby przekazywania wiedzy o metodach i sztuce prowadzenia produkcji rolniczej. Następnie zaczęły powstawać formalne podstawy dla profesjonalizacji doradztwa rolniczego i tworzenia grupy zawodowej pracowników zajmujących się wyłącznie doradzaniem rolnikom. Początki i ewolucja instytucjonalnych form doradztwa rolniczego w różnych krajach jest nieco odmienna, stąd też obecnie mamy do czynienia z różnymi formami organizacyjnymi systemów wsparcia doradczego w poszczególnych krajach. Jak wskazuje Kania [2007], w najbardziej rozwiniętych gospodarczo państwach następuje stopniowy proces komercjalizacji usług doradczych. Przyczyną tego jest zapewne kilka czynników, wśród których należy wymienić przede wszystkim: ro-

¹ Współautorka przebywała przez kilka lat w Kanadzie i przygotowała pracę magisterską pod kierunkiem Sławomira Zawiszy.

snące wymagania rolników korzystających z doradztwa, swobodę konkurencji na rynku usług doradczych w krajach o gospodarce rynkowej, rosnącą zamożność rolników powodującą większe możliwości sfinansowania porad, brak możliwości świadczenia usług doradczych w pełnym zakresie przez systemy państwowe oraz ich ograniczoną efektywność.

Analizy ewolucji doradztwa rolniczego zostały wykonane w oparciu o studia literaturowe dotyczące procesu rozwoju systemów doradczych w świecie. Zostały przedstawione wyzwania doradztwa rolniczego w połączeniu z przeglądem historycznym doradztwa i jego początkami wywodzącymi się ze starożytnej Mezopotamii i Chin. Zaprezentowano udoskonalanie systemów doradztwa w Europie na początku XIX wieku oraz w Stanach Zjednoczonych w późnych latach XIX i na początku XX wieku. Przegląd kończy analiza współczesnych, nowoczesnych form wsparcia doradczego funkcjonujących od lat osiemdziesiątych XX wieku, z wykorzystaniem technologii informatycznych oraz ich komercjalizacji.

2. Historia powstania doradztwa rolniczego

Zmienność w sposobie dostarczania ważnych informacji rolnikom istniała zanim powstały współczesne zinstytucjonalizowane systemy doradztwa rolniczego. Natrafiono na ślad najstarszego znanego przykładu doradztwa z około 1800 roku przed naszą erą w Mezopotamii. Na glinianych tablicach wyryto użyteczne informacje i rady dla rolników na temat nawadniania upraw i zapobiegania inwazji szczurów. Także hieroglify wyryte na kolumnach egipskich zawierają porady na temat sposobów uniknięcia szkód w uprawach z powodu wylewów Nilu. Najwcześniejsze teksty rolnicze pochodzą z antycznej Grecji i cywilizacji Fenickiej, które w późniejszym czasie zostały zaadaptowane przez Rzymskich pisarzy. Kilka łacińskich tekstów napisanych w okresie pomiędzy II wiekiem przed naszą erą, a IV wiekiem naszej ery, udzielających porad z zakresu praktycznych doświadczeń hodowlanych, miało na celu pomóc Rzymianom utrzymać majątki i poprawić dochody. W Chinach pierwsze formy doradztwa rolniczego rozwijały się mniej więcej w tym samym czasie. Od VI wieku przed naszą erą pomoc w rozpowszechnianiu informacji i doświadczeń w dziedzinie rolnictwa stała się problemem dla państwa, gdyż dochody opierały się w znacznej mierze na opodatkowaniu produkcji rolnej. Najstarszy zachowany chiński tekst pochodzący z XVI wieku naszej ery: „Istotne techniki dla chłopstwa” nauczał właścicieli ziemskich, że mogą osiągnąć zyski przekazując najemcom porady efektywnego zarządzania gospodarstwem. Kolejne chińskie rządy w dalszym ciągu organizowały i promowały rozpowszechnianie informacji rolniczych, badań i edukacji, zdając sobie sprawę jak ważne jest dobrze prosperujące doradztwo w osiągnięciu jak największych korzyści z działalności rolniczej [Jones, Garforth 1997].

W 1827 roku pojęcie doradztwa ciągle było na etapie rozwoju, a organizacje w Wielkiej Brytanii (np. „Towarzystwo Rozpowszechniania Przydatnych Informacji”) zmierzały do przekazywania informacji wszystkim grupom w społeczeństwie, zwłaszcza tym, które nie były w stanie skorzystać z innego źródła lub wolały uczyć się same. Starano się przekazywać informacje przygotowując publikacje o niskim koszcie wytwarzania i pomagając w założeniu lokalnych komitetów na terenie całego kraju, w celu ułatwienia dostępu do informacji. Ta praktyka umożliwiła drukowanie i rozprowadzanie praktycznych przewodników i poradników dotyczących nowych odkryć i nowości z zakresu rolnictwa na znaczną skalę [Jones, Garforth 1997].

Dopiero w 1840 roku w Wielkiej Brytanii zostało zanotowane powszechne użycie terminu „extension” [Van den Ban, Hawkins 1996, s. 7]. Przyjmuje się, że pierwszy ówczesny system doradztwa rolniczego powstał w latach 1845-1851 w Irlandii w wyniku zarazy ziemniaczanej, która zniszczyła plony w Irlandii. W 1847 roku brytyjski wicekról w Irlandii, hrabia Clarendon zaapelował do Królewskiego Towarzystwa Poprawy Rolnictwa o powołanie doradców rolniczych, których zadaniem miało być podróżowanie do najbardziej narażonych na niebezpieczeństwo terenów rolnych, zwłaszcza właścicieli małych gospodarstw, aby poradzić im, w jaki sposób mogą poprawić praktyki rolnicze i uprawiać inne rośliny, oprócz ziemniaków. Przez cztery lata istnienia tego programu praca tych objazdowych doradców rolniczych była finansowana przez właścicieli ziemskich z darowizn i w około 50% z funduszy zarządzanych przez rząd [Jones, Garforth 1997]. W polskiej literaturze przyjmowano dotychczas za początki profesjonalnego doradztwa powołanie, w 1860 roku przez Królewskie Duńskie Towarzystwo Rolnicze, konsultanta w zakresie mleczarstwa. Był to pierwowzór doradców, którzy następnie byli powoływani w Danii i innych krajach Europy, stanowiąc podstawę do ukształtowania się odrębnej profesji doradcy rolniczego. Na ziemiach polskich zaś początki upowszechniania i doradztwa związane były z działaniem Towarzystwa Rolniczego w Wielkopolsce, gdzie w końcu XIX wieku zatrudniono wędrownych nauczycieli, którzy wygłaszali rocznie około 100-150 pogadanek dla rolników [Maziarz 1984, s.32].

Pomysł powoływania doradców rolniczych, którzy podróżowali do społeczności wiejskich w celu edukacji i rozpowszechniania informacji był dalej rozwijany w Niemczech. Wprowadzono system „Wanderlehrer”, w miesiącach letnich podróżowano do wiejskich społeczności w celu wygłaszania wykładów i pokazów, w miesiącach zimowych uczono w szkołach rolniczych. Model ten rozprzestrzenił się na wiele uprzemysłowionych krajów w Europie w okresie późnego XIX wieku, stymulując tworzenie lokalnych systemów doradztwa rolniczego [Jones, Garforth 1997].

Każdy kraj do koncepcji doradztwa dodał swoje indywidualne zmiany, istnieje jednak szereg warunków, które musiały być spełnione, aby rozwinąć system doradztwa rolniczego:

- funkcjonowanie prawa, które uznaje wartość prac doradczych i możliwość ich kontynuowania,
- powołanie organu administracyjnego nadzorującego działania w zakresie upowszechniania informacji,
- zorganizowanie i gromadzenie informacji na temat innowacyjnych praktyk rolniczych oraz wyników badań naukowych,
- wyznaczenie grupy nauczycieli i doradców rolnych do podróżowania na obszary wiejskie, w celu zaangażowania rolników do uczestniczenia w ich lokalnych społecznościach w prezentacjach i rozmowach na temat nowych i ulepszonych praktyk rolniczych,
- wsparcie finansowe dla pracowników doradztwa w całości lub częściowo pochodzące z funduszy publicznych [Jones, Garforth 1997].

W XVIII i XIX wieku w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych rozpoczęły wzmożoną działalność towarzystwa rolnicze, podobne do tych założonych w Europie. Towarzystwa te umożliwiały dostęp do nieoficjalnej edukacji, korzystając z umiejętności i wiedzy swoich członków w celu rozpowszechniania informacji na obszarach wiejskich. Większość wczesnego doradztwa była prowadzona za pośrednictwem tych towarzystw rolniczych [Blackburn, Vist 1984].

Ustawa z 1862 roku (Morrill Act) uważana jest za jeden z najbardziej znaczących aktów prawodawstwa w zakresie rozwoju doradztwa rolniczego w historii Stanów Zjednoczonych. Położyła ona podwaliny do powołania ogólnokrajowego systemu badań naukowych w dziedzinie rolnictwa i edukacji. Postanowienia w niej zawarte przyznawały każdemu stanowi ziemie należące do tej pory do państwa, a zyski z ich sprzedaży były przeznaczone na tworzenie i finansowanie państwowych uczelni z kierunkami rolniczymi i mechanicznymi [Cash 2001]. Dotacje te przyczyniły się do promowania ówczesnie przyjętej koncepcji zakładającej, że edukacja powinna być dostępna dla każdego [Blackburn, Vist 1984].

W tym okresie zaobserwowano szczególnie szybki rozwój usług doradczych na amerykańskim Zachodzie, gdzie utworzenie centrów edukacji rolniczej, dostępnych dla ludności zamieszkującej obszary wiejskie, uznano za ważny krok na drodze do ułatwienia procesu osiedlania i samowystarczalności na tych terenach. Wpłynęło to na sprawniejsze przekazywanie informacji rolniczych do nowo powstałych terenów wiejskich, szczególnie w czasie, gdy przekazywanie wiadomości było kosztowne i powolne [Cash 2001].

Powołana do życia w 1914 roku nowa ustawa (Smith-Lever Act), uformowała niepowtarzalne partnerstwo pomiędzy Federalnym Biurem Doradztwa w Ministerstwie Rolnictwa w Stanach Zjednoczonych (Federal Extension Office in the United States Department of Agriculture USDA), a Stanową Spółdzielnią Doradcą (State Cooperative Extension Offices) z siedzibą w Lad-Grant Collage. Rezultatem tego partnerstwa było ustanowienie Spółdzielczego Serwisu Doradztwa

(Cooperative Extension Service CES) [McKenna 1987]. Główną funkcją CES było rozpowszechnianie informacji i umożliwienie dostępu do edukacji ludziom, którzy nie byli zarejestrowani na państwowych uczelniach. W ciągu swojego istnienia CES spełniał różne funkcje w społecznościach rolniczych Stanów Zjednoczonych. Jednak głównie wspólnie z Uniwersytetem Land-Grant odgrywał istotną rolę w rozwoju programów edukacyjnych opartych na problemach i możliwościach stojących przed rolnikami. CES jest ogólnie uznawany za największy pozauczelniany system nieformalnej edukacji na świecie [Blackburn, Vist 1984].

3. Współczesne zmiany zachodzące w kształtowaniu się systemów wsparcia doradczego

Od początku lat osiemdziesiątych XX wieku zaobserwowano ważne zmiany na całym świecie w zakresie relacji państwowych i prywatnych usług doradztwa rolniczego, głównie w finansowaniu i dostarczaniu usług doradczych do zainteresowanych rolników. Znaczne zmiany w państwowych instytucjach odpowiedzialnych za doradztwo rolnicze sugerują, iż rządy chciały odizolować się od pełnienia ważnej roli w dostarczaniu porad i serwisów informacji rolnikom. Literatura rolnicza koncentruje się na zmianach, które zaszły w Ameryce Południowej, lecz siły powodujące te zmiany oraz ich efekty były widoczne również w Ameryce Północnej [Kidd i inni 2000].

Spośród kilku sił napędowych tych zmian, być może jedną z najbardziej znaczących było stałe obniżanie budżetów operacyjnych przeznaczonych na finansowanie państwowego doradztwa rolniczego. W dużym stopniu wynikało to z krytyki instytucji publicznych odpowiedzialnych za doradztwo, wskazywano bowiem, że ich programy są niezwiązane z rzeczywistymi potrzebami rolników i sektora rolnego jako całości. Powstało przekonanie, że instytucje publiczne są niezdolne do właściwego wykorzystania dostępnych środków, a skuteczne doradztwo wymaga kompetentnego doradztwa oraz szybkiego dostępu rolników do porad i informacji [Anderson, Feder 2004]. Instytucje państwowe były traktowane jako nieskuteczne i biurokratyczne, zbyt sztywno i nieodpowiednio reagujące na potrzeby nowoczesnych rolników, źle zorganizowane, z brakami wykwalifikowanej kadry, materiałów edukacyjnych i z nieuzasadnionymi, wysokimi kosztami administracyjnymi [Kidd i inni 2000].

Dalsza krytyka państwowego doradztwa obejmowała: brak odpowiednich i aktualnych technologii, negatywne ogólne wrażenie spowodowane udzielaniem niepełnych porad, brak odpowiednich rozwiązań problemów napotykanym przez rolników, zauważalny brak odpowiedzialności ze strony personelu doradczego za efekty porad [Davidson, Ahmad 2003]. Dzieje się tak, gdyż klienci są coraz bardziej wyspecjalizowani i różnicowani, zatem doradzanie staje się coraz trud-

niejsze dla niewyspecjalizowanego pracownika doradztwa, który ma trudności z poprawnym zidentyfikowaniem ich potrzeb. Rolnicy coraz częściej potrzebują specjalistycznych porad i wielu z nich, znając odpowiedniego specjalistę, zwraca się bezpośrednio do niego, mając przekonanie, że ogólny doradca nie będzie w stanie im pomóc [Baker 1987, s. 12].

Doradztwo rolnicze w tradycyjnej strukturze dalej było krytykowane za liniowy, ukierunkowany sposób przepływu informacji pomiędzy instytucjami badawczymi, a rolnikami [Farrington 1995]. Doradztwo zamiast pomagać ludziom w rozwiązywaniu ich problemów, jako partner w ramach systemu, stało się skupiskiem biurokratycznych organizacji [Kidd 2000]. Badacze naukowci doradztwa rolniczego zaczęli odrzucać nieskuteczny model doradztwa, gdzie doradcy byli twórcami informacji, które później były „dostarczane w postaci informacji do zastosowania niespodziewającym się tego rolnikom” [Russell 1981].

Poprzez ogólną krytykę państwowego doradztwa rolniczego stało się oczywiste, że era państwowo administrowanego systemu doradztwa dobiega końca, a „rolnicy powinni mieć szanse uzyskania porad i możliwości, których szukają od tych, którzy mogą im najszybciej i najskuteczniej pomóc” [Kidd i inni 2000, s. 95]. W odpowiedzi na wszechobecną krytykę, nieskuteczność i nieudolność, rządy w wielu częściach świata zmierzały do szybkiego wyzbycia się ciężaru zarządzania i finansowania doradztwa rolniczego. Ta nagła transformacja i instytucjonalne uzgodnienia dotyczące państwowego doradztwa odegrały ważną rolę w rozwoju doradztwa prywatnego [Kidd i inni 2000]. Pojawiły się zwłaszcza większe szanse dla małych gospodarstw w uzyskaniu technicznych i biznesowych informacji z innych źródeł niż państwowe doradztwo [Farrington 1995]. Zakłada się, że prywatny sektor specjalistów, wolny od organizacyjnych i politycznych ograniczeń, widocznych w publicznie zarządzanym doradztwie, nadal będzie dostarczać usługi informacyjne dla rolników w ramach zasad wolnorynkowych. Uważa się, że oparty na mechanizmie rynkowym prywatny sektor jest bardziej zdolny do świadczenia usług wymaganych przez rolników, przy jednoczesnym bardziej efektywnym wykorzystaniu dostępnych zasobów [Kidd i inni 2000].

Coraz bardziej widoczne są przyspieszone zmiany w organizacji, funkcjach i strategiach doradztwa rolniczego. Nowo opracowany model doradztwa rolniczego obejmuje przejście od „mentalności usługodawcy”, związanej z tradycyjnym pojęciem doradztwa, skupionej na dystrybucji wcześniej zaplanowanych i określonych materiałów, w kierunku „mentalności użytkownika”, skupionej na reagowaniu na potrzeby klienta i zapewnieniu dostępu do informacji i wiedzy [King, Boehlje 2000]. Spadek znaczenia publicznego sektora w doradztwie, jako dostawcy informacji rolniczych, nie usunął go całkowicie z mapy doradztwa rolniczego. Wpłynęło to na wzmożone powstawanie nowych uczestników w zmieniającym się środowisku doradztwa. Należą do nich: organizacje rolników, spółdzielnie,

grupy producentów rolnych (w zakresie zaopatrzenia w odpowiednie środki do produkcji: materiał siewny, pasze, nawozy i środki chemiczne), ośrodki badawcze i wydziały uniwersyteckie [Marsh, Pannell 2000].

Ekspansja sektora prywatnego doprowadziła do ułatwionego dostępu do szerszej grupy doradców. Kombinacja zwiększonego dostępu odbiorców do informacji, poprzez technologiczne zmiany w połączeniu z pojawieniem się komercyjnych dostawców informacji przyczyniła się do zmiany pozycji państwowego doradztwa rolniczego. Z pozycji jedyne go źródła informacji stało się uczestnikiem (jednym z wielu) w nowym, konkurencyjnym rynku [King, Boehlje 2000]. Zmiana polityki w sferze państwowego doradztwa w kierunku zwiększonej aktywności sektora prywatnego wywarła presję na rządy, aby uzyskać większą wydajność i odpowiedzialność w oczach podatników [Marsh, Pannell 2000]. Koncepcja doradztwa dotyczącego bezpośrednio rolników i pozostającego tylko obowiązkiem rządu państwowego jest obecnie postrzegana, jako przestarzała [Farrington 1994]. Nowe podejście do doradztwa wskazuje na to, że rolnicy często są gotowi zapłacić za usługi doradcze. Gdy wzrasta zapotrzebowanie na informacje i dostęp do odpowiednich informacji rolniczych, powinien istnieć odpowiadający na ten popyt rozwój serwisów obsługujących rolników [Anderson, Feder 2004]. W kontekście reform w doradztwie często cytowane są pojęcia: „dobro publiczne” i „dobro prywatne”, jako sposób określenia, które usługi uzasadniają nakłady publicznych środków, a które powinny być finansowane z prywatnych środków. Następstwa wynikające ze zmian koncepcji doradztwa rolniczego można ująć w 5 poniższych punktach:

- niezależnie od tego, czy najlepsze usługi są dostarczane lub finansowane przez sektor publiczny czy sektor prywatny lub poprzez wspólne partnerstwo pomiędzy nimi, serwis zależy od charakterystyki informacji i usługi,
- dostarczenie informacji ściśle związanych z zakupem w rolnictwie (szczegóły produktu, rodzaj i wykorzystanie) jest generalnie w rękach prywatnego sektora,
- informacje uważane za specyficzne mogą być efektywnie dostarczone wspólnym wysiłkiem obu sektorów,
- informacje na temat zarządzania wspólnymi dobrami (lasy, wspólne pasy ziemi, woda) o niskiej możliwości wykluczenia i wysokiej konkurencyjności, są zwykle najlepiej dostarczane przez rolnicze i charytatywne organizacje,
- tylko wtedy, gdy zagrożenia rynku są wysokie lub występują stany klęski, publiczny sektor powinien być odpowiedzialny za finansowanie, tworzenie i rozpowszechnianie informacji [Anderson, Feder 2004].

W ramach nowej koncepcji państwowe doradztwo, kierując się zasadą maksymalnej wydajności, odsuwa na dalszy plan porady produkcyjne i technologiczne, skupiając się na obszarach w niedostatecznym stopniu obsługiwanych przez pry-

watny sektor. Skupia się także na długoterminowej stabilizacji i ochronie zasobów naturalnych, dostarczaniu informacji i serwisów rolnikom znajdującym się na szczególnie odległych obszarach i pracą z najbardziej poszkodowanymi grupami w społeczeństwie [Kidd i inni 2000; Marsh, Pannell 2000].

Sektor prywatny nie tylko zwiększył swoją rolę w dostarczaniu informacji i porad rolnikom w ciągu ostatnich dwudziestu, trzydziestu lat, ale także ma większy wpływ na określanie priorytetów w polityce rolnej i badaniach naukowych [Lacy 2001]. Zmiany w doradztwie pomogły instytucjom państwowego doradztwa lepiej skoncentrować się na badaniach i przyczyniły się do wykorzystania przez sektor prywatny nowych handlowych nisz. Struktura ta stworzyła wiele obaw i niepokojów. Obawy te szczególnie dotyczą jakości generowanych informacji i zaufania do rozpowszechnianych porad. Oba systemy publiczny i prywatny mogą mieć różne priorytety badań i celów oraz różne podejścia do ich osiągnięcia [Lacy 2001].

Sektor prywatny, często bardziej zainteresowany zdobywaniem większego udziału w rynku, ma tendencję do krótkoterminowych celów gospodarczych oraz pracy z wynikami badań z zapewnioną prywatnością w ramach ochrony praw własności intelektualnej. Ten rosnący trend w kierunku zastrzeżonych informacji zawiera potencjalne ograniczenia dotyczące udostępniania i przekazywania ważnych informacji rolnikom [Boone, Meisenbach, Trucker 2000]. Prywatny sektor chce, aby badania i doradztwo rozwijały się w kierunku większego wykorzystania nawozów, herbicydów, pestycydów i rozmnażania zastrzeżonych odmian materiału siewnego. Organizacje rządowe jednak mogą ustalić priorytety, które przewidywać będą badania i rozwój nowych odmian nasion, nieszkodliwych dla środowiska i takich, z których wytworzona zostanie bezpieczna żywność [Lacy 2001]. Ponadto przedsiębiorstwa, będące dostawcami dla rolników, często zatrudniają agronomów i specjalistów żywienia zwierząt. W połączeniu z zespołem sprzedaży i marketingu są oni odpowiedzialni za badania, rozwój działalności doradczej i udzielanie porad indywidualnym klientom. Informacje i porady uzyskane przez rolników z prywatnego sektora zazwyczaj wiążą się także z dokonaniem zakupów od tych prywatnych dostawców [Marsh, Pannell 2000]. Doradztwo firm obsługujących rolnictwo jest zatem usługą dodatkową, oferowaną jako uzupełnienie sprzedaży swoich produktów. Celem jest zapewne zwiększenie sprzedaży poprzez oferowanie dodatkowego serwisu doradczego i związanie klientów na stałe, dzięki zwiększeniu zadowolenia rolników z kompleksowej obsługi.

4. Nowoczesne technologie w działalności doradczej dla rolników

W wyniku rewolucyjnego postępu w telekomunikacji i technologii komputerowej, kraje rozwinięte mają teraz natychmiastowy dostęp do różnych informacji i baz danych z całego świata [Russell 1981]. Niektórzy twierdzą, że szybki rozwój

Technologii Informacyjno-Komunikacyjnych (ICTs) był przyczyną ostatecznego upadku tradycyjnego modelu doradztwa. Jedną z głównych korzyści z rozwoju technologii jest umożliwienie dotarcia do większej populacji w bardziej wygodny i mniej kosztowny sposób. W przeszłości mogło to być wykonane tylko przez drogie specjalistów w określonych, niewygodnych dla klientów lokalizacjach. Szczególne znaczenie mają takie aplikacje jak: internet, poczta elektroniczna, biuletyny i serwisy informacyjne. Na konkurencyjnym rynku powodzenie zależy od wiedzy i dostosowania do zmieniających się potrzeb klientów. Wiele osób jest przekonanych, że usługi doradcze będą dostarczane do rolników w coraz większym stopniu za pośrednictwem szybko rozwijających się technologii [King, Boehlje 2000]. Biorąc pod uwagę szybkość dostarczenia informacji do wielu klientów w tym samym czasie oraz nieograniczony zasięg przekazywanych serwisów informacyjnych poprzez tworzone bazy danych, doradztwo przez serwisy udostępniane w zasobach przesyłanych poprzez internet ma coraz większe znaczenie. Jedyne ograniczenie dotyczy dostępu do sieci (w krajach najbardziej rozwiniętych nie stanowi to bariery) oraz dostępu do adresów baz danych oferujących niezbędne informacje, a także wyposażenia technicznego i umiejętności posługiwania się technologiami informatycznymi (w krajach mniej rozwiniętych). Taka sytuacja stwarza również rynek dla firm tworzących i udostępniających bazy danych dla świadczenia usług doradczych.

Prywatne organizacje doradcze uznały wartość własnych baz wiedzy, a nie tylko zdobywanie i adaptowanie informacji napływających z instytucji publicznych. Często za pośrednictwem nowych technologii komunikacyjnych zainteresowani uzyskują dostęp do grupy ludzi o podobnych potrzebach i zainteresowaniach, co wiąże się z dostępem do wielu cennych i praktycznych informacji [King, Boehlje 2000]. Jednak wielu krytyków uważa, iż zbytne skupianie się na elektronicznym dostarczaniu informacji i usług może być błędne zwłaszcza, gdy w wyniku tego mniej informacji jest udostępnianych w konwencjonalny sposób. Elektroniczne serwisy informacyjne wydają się być odpowiednim nośnikiem dostarczania informacji wymagających bieżącego aktualizowania, takich jak: informacje dotyczące zarządzania gospodarstwem rolnym, informacje rynkowe na temat cen towarów czy warunków pogodowych. Lecz dla innych rodzajów informacji, między innymi dotyczących technologii w agronomii, zwłaszcza produkcji polowej i chowie zwierząt gospodarskich, internet wydaje się być mniej użyteczny [Marsh, Pannell 2000].

Internet na całym świecie stał się jednym z najbardziej popularnych sposobów komunikacji między ludźmi, służąc do wysyłania wiadomości oraz dostępu do serwisów i baz danych zawierających różne zasoby informacji. Rola i wykorzystanie tego środka, jako jedyne źródła informacji nadal nie jest oczywista [Boone 2000]. Internet jest cennym źródłem informacji dla niektórych, lecz większość

rolników nadal polega na kontaktach międzyludzkich i publikacjach dotyczących rolnictwa dla zaspokojenia swych potrzeb [Claussen 2005]. Rolnicy na obszarach wiejskich często żyją w większej izolacji niż zatrudnieni w innych zawodach. W wyniku tego cenią sposoby pozyskiwania informacji, które zapewniają również kontakt społeczny. Istnieje duże prawdopodobieństwo odrzucenia technologii mogących działać na rzecz dalszego zmniejszania kontaktów z ludźmi. Wydawałoby się, że rolnictwo, jako styl życia wraz z poważnymi brakami w bazie telekomunikacyjnej na obszarach wiejskich, wesprze internetową komunikację. Tak się jednak nie stało, bowiem zanotowano słabe przyjęcie elektronicznego doradztwa jako cennego źródła informacji [Marsh, Pannell 2000].

W centrum zainteresowania doradztwa rolniczego istnieje idea komunikacji, jako środka pogłębiającego zrozumienie i zastosowanie nowych idei i technologii. Naukowcy związani z rolnictwem, opierając się na wiedzy specjalistycznej wybierają tematy badawcze z potencjalnymi odkryciami naukowymi, które mogą mieć istotny wpływ na produkcję. Prowadzą badania w stacjach badawczych, które są później replikowane w różnych miejscach. Na podstawie tych doświadczeń pracownicy naukowcy formułują zalecenia, które są przekazywane pracownikom doradztwa rolniczego w celu rozpowszechnienia ich wśród rolników. Najbardziej nowatorscy rolnicy pierwsi przyjmują nowe technologie [Kaimowitz 1991, s. 103]. W tradycyjnym modelu związek doradcy z rolnikiem istnieje na zasadzie: doradca w roli eksperta, a rolnik na pozycji słuchacza, odbiorcy informacji [Leuwis 2004, s. 23]. Liniowe podejście do doradztwa przedstawia przepływ informacji w jedną stronę, od naukowców do rolników. Jednak odbiorcy informacji nie zawsze oczekują informacji przewidywanych przez doradców. Liniowy model nie pozwala na udział rolników w doświadczeniach i tworzeniu nowych technologii, są oni raczej biernymi odbiorcami i użytkownikami jednorodnych pakietów technologii. Zauważono, iż często nietechniczne czynniki mają wpływ na przyjmowanie innowacji przez rolników, nie branie pod uwagę odmienności produkcji rolniczej na różnych obszarach, płci rolników oraz innych czynników nie jest skuteczne z punktu widzenia procesu doradczego [Davison, Ahmad 2003]. Spowodowało to poszukiwanie innych rozwiązań, które wyeliminują powyższe ograniczenia. Ważne było umieszczenie perspektywy „systemu doradztwa rolniczego” w poszukiwaniach skutecznego doradztwa. Wzrosło zainteresowanie aspektami kulturowymi środowisk rolniczych, stylem życia, światopoglądem, zapotrzebowaniem na informacje. Gospodarstwa rolne stały się częścią dynamicznego systemu, związanego ze społecznością, edukacją, marketingiem, polityką rządu itp. [Boone 1989]. Koncepcja systemu wiedzy rolniczej i informacji (Agricultural Knowledge and Information System – AKIS) wprowadzona przez Niels Røling definiowana jest jako zbiór organizacji rolniczych lub osób i powiązań między nimi. Biorą one udział w procesach takich jak wytwarzanie, transformacja, przechowywanie,

pobieranie, integracja, dyfuzji, wykorzystanie wiedzy i informacji w celu podejmowania decyzji, rozwiązywania problemów i wprowadzania nowości [Röling 1987]. System integruje rolników, badaczy naukowych, wykładowców i doradców do wykorzystania wiedzy i informacji dla różnych źródeł w celu usprawnienia produkcji rolniczej i poprawy warunków życia mieszkańców wsi.

Literatura opisuje zmiany w doradztwie rolniczym z tradycyjnego modelu, z jednym źródłem informacji, w kierunku modelu zdominowanego przez wielu prywatnych dostawców informacji. Faktem jest, że rolnicy mają dostęp do informacji związanych z zarządzaniem gospodarstwem z coraz większej liczby źródeł. Nowsze badania potwierdzają wzrost różnorodnych źródeł dostępnych dla rolników, szczególnie w zakresie doradztwa prywatnego. Interakcja wielu czynników: wielkość gospodarstwa, wiek rolników, doświadczenie, typ gospodarstwa, położenie geograficzne, podejście do zarządzania określają wybór źródła informacji. W przeszłości wiele informacji pochodziło z państwowego doradztwa i uniwersyteckich placówek. W ówczesnych czasach pojawiło się wiele prywatnych placówek pełniących tę rolę, starając się rozprowadzać informację w najbardziej efektywny sposób, poprzez biuletyny informacyjne, konsultantów, przedstawicieli handlowych czy komputerowe bazy danych [Ford, Babb 1989]. Rolnicy generalnie jednak preferują międzyludzkie kontakty, niż korzystanie z samych pisemnych informacji, baz danych i serwisów.

Instytucje odpowiedzialne za państwowe doradztwo rolnicze powinny dążyć do zapewnienia wysokiej jakości serwisów, aby sprostać nowym potrzebom rolników. Ze względu na powszechne występowanie prywatnych przedsiębiorstw rolniczych, rozpowszechniających informacje i świadczących usługi doradcze, współpraca z organizacjami doradztwa państwowego powinna zapewnić dostarczanie wysokiej jakości serwisów do rolników. Badania naukowe i opracowania technologiczne powinny być prowadzone nadal przez państwowe instytucje i uczelnie szczególnie w dziedzinach pomijanych przez prywatny sektor doradztwa [Ford, Babb 1989]. Stwierdzono, że wybór źródeł informacji, z których korzystają rolnicy zależy od indywidualnych cech rolnika, wieku, wykształcenia, rodzaju i wielkości gospodarstwa, odległości od zaludnionych terenów i aglomeracji miejskich. Lecz mimo istnienia tych korelacji, przewidzenie wyboru źródła przez rolnika jest w dalszym stopniu znikome [Solano i inni 2003]. Wykorzystanie publicznych lub prywatnych źródeł informacji i porad przez rolników zależy w dużej mierze od charakteru informacji i typu dostarczanych usług, ale także od społeczno-gospodarczej i rolno-ekologicznej sytuacji rolników korzystających z usług [Anderson, Feder 2004].

Większość autorów w publikowanych badaniach dąży do określenia wyborów źródeł informacji przez rolników, wielu nie było zarazem w stanie wyjaśnić motywacji ich wyboru, zwyczajnie stwierdzając, że pochodziły one z zaufanych źródeł.

Sugerowano, iż należy zwrócić większą uwagę na: źródła informacji, dynamikę przepływu informacji, mechanizmy promowania, transfer technologii i szkolenia [Solano i inni 2003]. Zapotrzebowanie na doradztwo w gospodarstwie można znaleźć we wszystkich procesach niezbędnych do skutecznego funkcjonowania gospodarstwa rolnego, od rozpoznania problemu, poprzez dokonanie analizy, do rozwiązania problemu i końcowej oceny wyników [Öhlmer 1992]. Istnieje wiele powodów, dlaczego rolnicy preferują i mają zaufanie do konkretnych źródeł informacji, lecz są to jedynie spekulacje badaczy, nie byli oni bowiem w stanie uzasadnić motywacji wyboru przez rolnika danego źródła informacji.

Doradztwo rolnicze ma za sobą długą historię rozwoju od powstania w XIX wieku. Od samych początków jakość informacji była jednym z kluczowych elementów doradztwa rolniczego. Rola sektora państwowego spada w wyniku redukcji finansowania i kwestionowanej wydajności. Instytucje państwowe świadczące usługi doradcze pozostają w dalszym ciągu głównym źródłem informacji dla wielu rolników, jednak coraz większą rolę w dostarczaniu informacji rolnikom odgrywają przedstawiciele sektora prywatnego, organizacje rolnicze oraz internet. Współpraca wszystkich tych elementów jest bardzo istotna w procesie tworzenia systemu doradztwa rolniczego i w jego prawidłowym funkcjonowaniu [Hulsebosch 2001].

5. Podsumowanie

Obecny stan rozwoju systemów doradztwa rolniczego jest efektem wielu dziesiątek lat przemian instytucji doradczych i różnych doświadczeń w realizacji programów wsparcia doradczego dla rolników. Początki doradztwa rolniczego związane były głównie z działalnością oświatową. Dopiero w dalszych etapach rozwoju doradztwa rolniczego działalność oświatowo-szkoleniowa stała się jednym z wielu elementów aktywności organizacji doradczych. Przekształcenia organizacji wspierających rolników usługami doradczymi były zawsze spowodowane koniecznością dostosowania się do nowych oczekiwań rolników oraz wyzwań jakie niosły przemiany gospodarcze. Poziom rozwoju wsi i rolnictwa był także wyznacznikiem zadań, celów i programów doradczych dla rolników. Ewolucja instytucjonalnych form wsparcia doradczego prowadziła do kolejnych etapów rozwoju systemów wsparcia doradczego. We współczesnych systemach doradczych zauważa się wiele elementów wypracowanych we wcześniejszych dziesięcioleciach, które tworzą podstawy dla nowych form działalności doradczej. Wydaje się, że ewolucja nieuchronnie prowadzi w kierunku swobody konkurowania pomiędzy podmiotami doradczymi na rynku usług dla rolników. Zmniejsza to zarazem rolę państwa w kształtowaniu wsparcia doradczego dla rolników, a w zasadzie zmienia rolę jaką powinno odgrywać doradztwo państwowe na konkurencyjnym rynku usług doradczych. We współczesnych systemach doradztwa rolniczego zapewne

jest miejsce dla państwowych organizacji doradztwa, jak i dla prywatnych usług doradczych. Komercjalizacja może dotyczyć głównie tego zakresu działalności doradczej, która jest najbardziej podatna na osiągnięcie rynkowych efektów ze sprzedaży klientom informacji dających szybkie efekty ekonomiczne. Trudno natomiast spodziewać się, aby udało się skomercjalizować ten zakres działań organizacji doradczych, który przynosi widoczne efekty w dłuższej perspektywie. Wydaje się zatem, że jest to ten segment, który powinien pozostać w państwowym sektorze doradczym, nie znajdzie on bowiem swojego miejsca w działalności prywatnego sektora doradztwa rolniczego.

LITERATURA

1. Anderson J.R., Feder G., (2004): *Agricultural Extension: Good Intentions and Hard Realities*. The World Bank Research Observer, 19, ss. 15-60.
2. Baker H.R., (1987): *Future options and prospects in rural extension and technology transfer*. Occasional papers in rural extension. Department of rural extension studies. Guelph, Ontario: University of Guelph.
3. Blackburn D.J., Vist D.L., (1984): *Extension Handbook, Historical Roots and Philosophy of Extension*. Guelph, Ontario: University of Guelph.
4. Boone E. J., (1989): *Philosophical Foundations of Extension*. [In:] *Foundations and Changing Practices in Extension*. Blackburn D.J., /Ed/, Guelph, Ontario: University of Guelph.
5. Cash D.W., (2001): *Agricultural Extension and Boundary Organizations: In Order to Aid in Diffusing Useful and Practical Information*. Science, Technology and Human Values, 26 (4), ss. 431-453.
6. Claussen K., (2005): *The utility of Iowa State University's Agricultural Extension online resources to Iowa farmers: a uses and gratifications perspective*. Iowa State University.
7. Davidson A.P., Ahmad M., (2003): *Privatization and the Crisis of Agricultural Extension: The Case of Pakistan*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
8. Farrington J., (1994): *Public Sector Agricultural Extension: Is there Life after Structural Adjustments?* Overseas Development Institute, Natural Resource Perspectives, 2, ss. 1-6.
9. Farrington J., (1995): *The Changing Public Role in Agricultural Extension*. Food Policy, 20 (6), ss. 537-544.
10. Ford A.F., Babb E.M., (1989): *Farmer Sources and Use of Information*. Agribusiness, 5 (5), ss. 465-476.
11. Hulsebosh J., (2001): *The Use of RAAKS for Strengthening Community-based Organization in Mali*. Development in Practice, 11 (5), p. 622-632.
12. Jones G. E., Garforth C., (1997): *The History, Development, and Future of Agricultural Extension*. [In:] Swanson B.E., Bentz R.P., Sofranko A.J. /Ed/. *Improving Agricultural Extension*. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, ss. 3-12.
13. Kaimowitz D., (1991): *Agricultural Extension Worldwide: A Critical Turning Point*. Elsevier Science Publishers.

14. Kania J., (2007): Doradztwo rolnicze w Polsce w świetle potrzeb i doświadczeń zagranicznych. Rozprawy, Nr 440, Z.318, Wydawnictwo Uczelniane AR, Kraków.
15. Kidd A.D., Lamers J.P.A., Ficarelli P.P., Hoffmann V., (2000): Privatising Agricultural Extension. *Journal of Rural Studies*, 16 (1), ss. 95-102.
16. King D.A., Boehlje M.D., (2000): So You Want to Have a Job in 2005? Bringing Extension Back from Brink. Presentation Delivered at the United States Agricultural Communicators' Congress. Washington DC, July 24, 2000, s. 2-15.
17. Lacy W., (2001): Generation and Commercialization of Knowledge; Trends, Implications, and models for Public and Private Agricultural Research and Education. [In:] Wolf S., Zilberman D. /Ed/. *Knowledge Generation and Technical Change; Institutional Innovation in Agriculture*. Norwell: Kulwer Academic Publishers, ss. 27-53.
18. Leeuwis C., (2004): *Communication for Rural Innovation: Rethinking Agricultural Extension*, 3rd Edition. Oxford: Blackwell Publishing.
19. McKenna C., (1987): Cooperative Extension System: A Case in Point. [In:] Rivera W.M., /Ed./, *Planning Adult Learning: Issues, Practices and Directions*. Croom Helm, London, ss. 84-105.
20. Marsh S.P., Pannell D.J., (2000): Agricultural Extension Policy in Australia: The Good, the Bad and the Misguided. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 44 (4), ss. 605-627.
21. Maziarz Cz., (1984): *Andragogika rolnicza*. PWN, Warszawa.
22. Öhlmer B., (1992): Effects of Information Technology on the Data Need in Farm Management. *Swedish Journal of Agricultural Research*, 22, p. 181-188.
23. Röling N., (1987): Whither Rural Extension? Occasional Papers in Rural Extension. Department of Rural Extension Studies. Guelph, Ontario: University of Guelph, 2, ss. 291-311.
24. Russell H.M., (1981): Meeting the Information Challenge for Agriculture in Developed Countries. [In:] *Proceedings of the World Congress of the International Association of Agricultural Librarians and Documentalists: Agricultural Information to Hasten Development*. Held at the Philippine International Convention Centre, Manila, Philippines, March 3-7, 1980.
25. Solano C., León H., Pérez E., Herrero M., (2003): The Role of Personal Information Sources on the Decision- Making Process of Costa Rican Dairy Farmers. *Agricultural Systems*, 76 (1), ss. 3-18.
26. Van den Ban A.W., Hawkins H.S., (1996): *Agricultural Extension*, 2nd edition, Oxford: Blackwell Science Ltd. (Edycja polska 1997: *Doradztwo rolnicze*. Wydawnictwo MSDR, Kraków).

JUSTYNA DOROFIEJCZUK-PARADNY, SŁAWOMIR ZAWISZA

EWOLUCJA SYSTEMÓW WSPARCIA DORADCZEGO NA ŚWIECIE - OD DORADZTWA PAŃSTWOWEGO DO PRYWATNYCH USŁUG DORADCZYCH

Słowa kluczowe: rolnictwo, doradztwo rolnicze, ewolucja, usługi doradcze

STRESZCZENIE

Zaprezentowane analizy ewolucji doradztwa rolniczego zostały wykonane w oparciu o studia literaturowe dotyczące procesu rozwoju systemów doradczych w świecie. Zostały przedstawione wyzwania doradztwa rolniczego w powiązaniu z przeglądem historycznym doradztwa i jego początkami wywodzącymi się ze starożytnej Mezopotamii i Chin. Zostały one udoskonalone w Europie na początku XIX wieku, a osiągnęły pełny rozwój w Stanach Zjednoczonych w późnych latach XIX i na początku XX wieku. Obserwacja przemian systemów doradztwa wskazuje na coraz większy udział prywatnych organizacji doradczych na rynku usług dla rolników, zwłaszcza od lat osiemdziesiątych XX wieku. Jednocześnie następuje zmiana funkcji i zadań doradztwa państwowego, wobec mniejszej zdolności do zaspokajania potrzeb doradczych rolników i krytykowanej słabszej sprawności i zdolności do racjonalnego gospodarowania publicznymi środkami finansowymi. Przegląd kończy analiza współczesnych, nowoczesnych form wsparcia doradczego z wykorzystaniem technologii informatycznych, które jak się wydaje nie będą w stanie wyeliminować bezpośrednich kontaktów z doradcami. Specyfika zamieszkiwania w środowiskach wiejskich, położonych peryferyjnie, wywołuje u rolników potrzeby utrzymywania relacji społecznych. Powoduje to ograniczenie znaczenia udostępniania usług doradczych do serwisów internetowych i baz danych z tendencjami zachowania kontaktów osobistych z pracownikami instytucji doradczych.

JUSTYNA DOROFIEJCZUK-PARADNY, SŁAWOMIR ZAWISZA

EVOLUTION OF THE WORLD AGRICULTURAL EXTENSION SYSTEMS - FROM PUBLIC TO PRIVATE EXTENSION SERVICES

Key words: agriculture, agricultural extension, evolution, extension services

SUMMARY

In the article there have been presented literature based analyses of agricultural extension concerning the process of extension systems development in the world. There have been presented challenges to be coped with by those systems as well as a historical survey of agricultural extension whose origin dates back to ancient Mesopotamia and China. Those systems were improved at the beginning of the XIX century, to come to full bloom in the United States, in the late years of the XIX and the beginning of the XX century. Observation of extension systems indicates that the offer of private extension has been increasing, especially since the 80s of XX century. At the same time, a shift in function and tasks offered by the state owned extension companies has been reported as their ability to fulfill

farmers' needs, work efficiency and poor management of public financial means came in for criticism. The survey finishes with an analysis of contemporary extension support forms using information technologies which appear unable to eliminate direct contact of counselors with their clients. Specificity of living in peripherally situated rural areas, make farmers willing to maintain social relations. This means that making extension services and data bases more available via the Internet is not of primary importance as the farmers tend to keep personal contact with agents of extension companies.

e-mail: j.drofiejczuk-paradny@utp.edu.pl
s.zawisza@utp.edu.pl